

PROFIELWERKSTUK TAALKUNDE

Mens-dier-interactie

Hebben dieren een taal? Er is in het verleden al onderzoek gedaan naar diertaal. Zo is bijvoorbeeld geprobeerd om apen een taal aan te leren. Ondanks dat ze wel een bepaald aantal woordjes konden leren, is met deze experimenten nooit aangetoond dat dieren net zoals mensen in taal kunnen communiceren. Maar je zou ook kunnen zeggen dat de focus in dit soort onderzoeken verkeerd was. Menselijke taal was de norm: onderzoekers probeerden te achterhalen of dieren over dezelfde taalvermogens beschikken als de mens. Maar wie weet hebben dieren wel een andere vorm van taal? Recent heeft het onderzoek naar diertaal daarom een nieuwe impuls gekregen door de focus te leggen op communicatie *tussen* mens en dier. Dit wordt ook wel *interspecies communication* genoemd. Het idee achter dit onderzoek is dat dieren net zoals mensen een taal en grammatica kennen, bijvoorbeeld koeien, varkens en katten. Het onderzoek is heel antropologisch en observerend van aard. Dat wil zeggen dat onderzoekers bijvoorbeeld een stal in gaan en het gedrag van de koeien en de boer observeren. Ook praten ze met de boer of andere verzorgers om samen tot de betekenis van het gedrag te komen. Ze proberen bijvoorbeeld te ontdekken welke geluiden koeien maken in specifieke situaties. Hoe klinkt het loeien en welke variaties zijn er? Dieren zijn sociaal-emotioneel intelligent. Bepaalde geluiden komen steeds terug en lijken bijvoorbeeld te wijzen op een groet. Maar dieren en mensen gebruiken ook hun lichaam om met elkaar te communiceren. Dit worden ook wel belichaamde interacties genoemd. In deze toolkit lees je meer over het thema mens-dier-interactie en over manieren waarop je zelf aan het onderzoek hiernaar kunt bijdragen.

Onderzoek naar het taalvermogen van apen

Binnen het onderzoek naar diertaal is de primatologie een enorm vakgebied. In de twintigste eeuw probeerden onderzoekers gorilla's, chimpansees en bonobo's taal aan te leren, omdat de apen een gemeenschappelijke voorouder delen met de mens. Zouden ze over hetzelfde taalvermogen beschikken? Al snel bleek dat de apen niet dezelfde spraak konden produceren als mensen, waardoor de focus verschoof naar gebaren. Apen konden via gebaren en symbolen bijvoorbeeld zinnestukjes maken als "banana me eat", maar geen complexe grammaticale structuren produceren. Beroemde apen die aan dit soort experimenten hebben deelgenomen zijn Vicky, Nim Chimsky, Koko en Kanzi. Doordat er steeds meer kritiek klonk op dit onderzoek, gingen wetenschappers later vooral observationeel werk doen, bijvoorbeeld in het wild en in de dierentuin.

Contextafhankelijke betekenissen

In onderzoek naar diertaal ligt de focus niet alleen op hoe dieren onderling met elkaar communiceren via geluiden (vocalisaties) en via hun lichaam, maar ook op hoe dieren en mensen met elkaar communiceren. Hoe kan het dat mensen en dieren elkaar snappen, ook al hebben ze elkaars taal niet geleerd? Welke vormen van taal spelen dan een rol? In onderzoek naar mens-dier-interactie ligt de nadruk op specifieke situaties en contexten. Een koe die een grommend of zoemend geluid produceert in een dichte stal, maakt misschien een ander geluid in een open stal of in de wei. En dan maakt het ook nog uit of er veel mensen in en uit lopen. Ook is het doel van het onderzoek niet om generalisaties te maken voor een volledige diersoort. Bij huisdieren kunnen routines bijvoorbeeld verschillen per huishouden. Als een kat in het ene huishouden achter de gordijnen gaat zitten, kan dat betekenen 'ik wil spelen', terwijl het ergens anders 'ik wil eten' kan betekenen. Dieren zijn daarmee onderdeel van *family practices*. Ook kan een handeling die op het eerste gezicht betekenisloos is in een specifieke context toch betekenisvol worden. Zo kan een kat die wil eten één oor naar de voerbak richten. Maar die lichaamsbeweging gaat vaak ook gepaard met een richting waarin het beestje kijkt en loopt en de geluiden die het daarbij maakt. Om dit te onderzoeken maken wetenschappers filmpjes van dieren waarin ze geïnteresseerd zijn, bv. wilde dieren, boerderijdieren of huisdieren. Of ze vragen vrijwilligers om zulke filmpjes te maken die ze vervolgens grondig kunnen analyseren. Bij voorkeur zijn dan steeds dier én mens in beeld. De transcripties (omzettingen in geschreven taal) zijn multimodaal. Naast geluiden en vocalisaties worden ook blikrichtingen, gebaren, houdingen en posities in de ruimte genoteerd. Doordat onderzoekers de filmpjes en transcripties herhaaldelijk bestuderen, ontdekken ze patronen.

Dieren in de taalkunde

Omdat menselijke taal tot voor kort altijd de focus is geweest binnen taalkundig onderzoek, hebben recente studies naar mens-dier-interacties heel wat tongen losgemaakt. Door dieren te betrekken in onderzoek naar de aard en werking van taal, heeft het vakgebied een nieuwe afslag genomen die we ook wel de *animal turn* noemen. Door te bestuderen hoe mensen zich verhouden tot dieren waarmee ze samenleven, wordt de menselijke taal in een nieuw perspectief geplaatst. Interacties tussen mensen en niet-menselijke soorten en hun fysieke omgeving (de ecologie) vallen buiten de traditionele taalgrenzen. Toch gebruiken wetenschappers die zich bezighouden met dit onderzoeksthema ook ideeën uit de traditionele taalkunde. Twee van zulke ideeën zijn de principes van compositionaliteit en deixis. Compositionaliteit gaat over het combineren van elementen om zo nieuwe structuren en nieuwe betekenissen te creëren. Er zijn bijvoorbeeld aanwijzingen dat dit principe voorkomt in de roepen van zangvogels, die verschillende geluiden aan elkaar voegen. Een ander voorbeeld is deixis, woorden zoals 'hier' en 'daar' waarbij de interpretatie afhangt van de ruimtelijke positie van de spreker. Dieren kunnen deze woorden natuurlijk niet op een menselijke manier uitspreken, maar ze kunnen wel hun lichaam gebruiken om de afstand tot een ander te vergroten of te verkleinen. Uit recent onderzoek naar interacties tussen koeien en mensen blijkt dat een koe zich via oogcontact, het bewegen van hoofd, staart en oren, en via stemgeluid (loeien, brommen) tot de mens kan verhouden. Zo kan het opwaarts bewegen van het hoofd in combinatie met een alerte lichaamshouding, waarbij het hoofd hoger is dan de nek, de nek hoger dan de schouders en de oren licht omhoog, 'ga weg' betekenen. Maar in combinatie met een ontspannen houding, waarbij het hoofd lager is dan de nek, de nek in het verlengde van de schouders en de oren horizontaal, kan het juist 'kom hier' betekenen. Dit soort onderzoek geeft inzicht in de communicatieve vermogens van niet-menselijke dieren. En natuurlijk in de vraag of taal is wat ons mens maakt. Op dat vlak valt nog veel te ontdekken.

Jouw onderzoek naar dierentaal is relevant, omdat:

- Je bijdraagt aan het beantwoorden van een filosofische vraag naar de aard van taal: Wat is 'taal' eigenlijk? Is taal uniek voor mensen of hebben dieren ook taal?
- Je bijdraagt aan dierenwelzijn: Hoe kun je dieren een stem geven? Hoe kunnen we beter luisteren naar dieren? Wat betekent dat voor hoe we met dieren omgaan? En hoe kunnen we beter voor ze zorgen? Die kennis kun je misschien wel direct zelf toepassen als je communiceert met (huis)dieren.

De wetenschapper aan het woord

Dieren spreken geen mensentaal, maar hebben hun eigen manieren van communiceren. Katten gebruiken vocalisaties (miauwen, grommen, spinnen) en hun lijf (houding, staart, gezicht). Mensen die met een kat samenwonen, kunnen vaak goed aangeven wat de kat met bepaalde gedragingen bedoelt. Hoe kan dat? Hoe leiden ze dit af uit het gedrag van de kat? Hierbij is het van belang om op te merken dat het gedrag (bv. miauwen of gezichtsuitdrukking) niet in isolatie plaatsvindt: het gebeurt meestal op een specifieke plek in huis, als reactie op iets wat de mens deed of op een specifiek tijdstip. Vanuit de biologie weten we al erg veel over de betekenis van lichamelijke signalen, zoals een hoge rug of zwiepende staart. Toch gaan alledaagse interacties vaak veel verder dan vaststellen dat een dier boos of bang is. Zo interpreteren mensen gedragingen als specifieke verzoeken ('aai me nu op deze manier/plek'). Ook hebben mensen vaak een bepaalde manier waarop ze spelen met een huisdier, met specifieke verwachtingen of 'regels': 'jij doet nu dit, dan doe ik daarna dat'. Dit roept nieuwe onderzoeksvragen op, zoals: begrijpen mensen en dieren meteen wat de ander bedoelt? Of is het een langdurig proces waarbij dieren en mensen 'onderhandelen' over de betekenis van bepaalde gedragingen? En hoe worden problemen met begrip daarbij opgelost? Om dit soort vragen te beantwoorden kijk ik naar *interacties* waarin verschillende *modaliteiten* (bv. vocalisaties en lichaamshoudingen) een rol spelen. In mijn onderzoek gebruik ik methoden uit de taalwetenschap en aangrenzende disciplines.

Je kunt denken aan...

Mogelijke onderwerpen	dier-dier en mens-dier-interacties onder wilde dieren, dieren in de dierentuin, boerderijdieren, veehouderij, huisdieren; de betekenis van geluiden geproduceerd door niet-menselijke dieren voor niet-menselijk dieren van dezelfde soort, ingewijden (zoals boeren, melkveehouders), baasjes (bij huisdieren) en andere diersoorten, de rol van lichaamstaal in mens-dier-interactie
Mogelijke invalshoeken	<ul style="list-style-type: none">- Hoe kan onderzoek naar mens-dier-interactie onze definitie van 'taal' veranderen?- Hoe is dierentaalonderzoek door de jaren heen geëvolueerd?- Hoe verhouden experimentele methoden zich tot antropologische methoden? (aanpak, ethiek)- Hoe komen betekenisvolle interacties tot stand tussen mens en dier in specifieke situaties?- Kun je patronen ontdekken in de vocalisaties en belichaamde interacties van dieren?- Hoe kun je lichaamstaal meenemen in onderzoek naar mens-dier-communicatie?- Welke routines zijn er in de mens-huisdier-interactie binnen je eigen huishouden?
Mogelijke taalverschijnselen	woorden, gebaren, (dierspecifieke) geluiden/vocalisaties, lichaamstaal, houdingen, bewegingen, gezichtsuitdrukkingen, ogen, poten, oren, staart, routines (herhalingen), lokroepen
Mogelijke onderzoeksmaterialen/-methoden	Je eigen huisdier observeren, video-opnames maken en analyseren Veldwerk, bijvoorbeeld op een (kinder)boerderij of in een asiel, en daar verslag van doen Literatuuronderzoek doen naar de geschiedenis van dierentaalonderzoek en mens-dier-interactie Onderzoek naar vocalisaties van dieren via databanken, zoals van katten https://meowsic.se/ en van koeien https://koeientaal.nl-lab.net/
Leestips	https://www.nemokennislink.nl/publicaties/waarom-een-aap-geen-taal-kan-leren/ https://www.nemokennislink.nl/publicaties/boe-zegt-de-koe/ http://www.taalcanon.nl/vragen/praten-dieren-net-als-mensen/ http://www.taalcanon.nl/vragen/hoer-onderzoek-je-wat-dieren-zeggen/ https://hsnbundels.taalunie.org/bijdrage/een-nieuwe-blik-op-taal-wat-kunnen-we-leren-van-mens-dier-interacties/ <i>Grenze(n)loze taal: Een veelzijdige blik op taalvariatie</i> (2025), hoofdstuk 10 en hoofdstuk 11 <i>Dierentalen</i> (Eva Meijer, 2016)

Een voorbeeld is onderzoek naar non-verbale communicatie van mensen, zoals handgebaren, knikken of fronsen. Een ander voorbeeld is onderzoek naar de structuur van gesprekken, zoals beurtwisseling, ook wel conversatie-analyse genoemd. Wetenschappers in deze vakgebieden hanteren specifieke protocollen om video's te analyseren. Hoewel die eigenlijk zijn ontwikkeld om naar interacties tussen mensen te kijken, kunnen ze vanwege de *multimodale* insteek ook worden toegepast op gedragingen en vocalisaties van dieren.

Dr. Marlou Rasenberg (1993) werkt als postdoctoraal onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen en als gastonderzoeker aan het Meertens Instituut. In haar onderzoek richt Marlou zich op thema's die niet altijd worden gezien als 'taal'. Zo onderzocht ze tijdens haar promotieonderzoek de rol van handgebaren in gesprekken. Nu onderzoekt ze interacties tussen mensen en dieren, in het bijzonder katten, waarbij ze ook kijkt naar het non-verbale gedrag van zowel mens als dier. Ook doet Marlou onderzoek naar interacties tussen mensen en computers.

